social development

Department:
Social Development
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

XIBUKWANA XA PAIA

Xi lulamisiwile hi ku landza

xiyenge 14 xa
Nawu Wa Ku Tlakusiwa Ka Ku Fikeleriwa Ka Mahungu wa nomboro 2 wa 2000
(hilaha wu cinciweke hakona)

Leswi Nga Endzeni

1. **XIKONGOMELO XA XIBUKWANA XA PAIA** 4
2. **KU SIMEKIWA KA NDZAWULO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU** 4
3. **MATSHAMELO YA NDZAWULLO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU NI MITIRHO** 5
4. **VUXOKOXOKO BYA VUHLANGANISI BYA NKOKA BYO FIKELELA MAHUNGU YA NDZAWULO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU** 6
5. **NHLAMUSELO YA SWITSHUNXO HINKWASWO LESWI NGA KONA MALUNGHANA NI XIENDLO KUMBE KU TSANDZEKA KU TEKA GOZA EKA NDZAWULO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU** 7
6. **NKONGOMISO WA NDLELA YO TIRHISA PAIA NI NDLELA YO KUMA MFIKELELO WA NKONGOMISO** 11
7. **NHLAMUSELO YA LOYI HUVO YI TAMELEKE TIRHEKHODO TA YENA NI SWIPHEMU SWA TIRHEKHODO LESWI TAMERIWEKE HI NDZAWULO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU** 12
8. **SWIYENGE SWA TIRHEKHODO TA NDZAWULO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU LESWI KUMEKAka HANDLE KO VA MUNHU A KOMBELA MFIKELELO** 20
9. **VUKORHOKERI LEBYI KUMEKAKA EKA SWIRHO SWA RIXAKA KU SUKA EKA NDZAWULO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU NI NDLELA YO FIKELELA VUKORHOKERI BYEBYO** 23
10. **KU KATSEKA KA RIXAKA EKU ANDLARIWENI KA PHOLISI KUMBE KU TIRHISIWA KA MATIMBA KUMBE MAENDLELO YA MITIRHO HI NDZAWULO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU** 28
11. **KU HLERIWA KA RUNGULA RA MUNHU HI YEXE** 28
12. **KU KUMEKA KA XIBUKWANA** 33
13. **TIRHEKHODO LETI NGA KUMIWIKI KUMBE LETI NGA RIKI KONA** 34
14. **KU CUKUMETIWA KA TIRHEKHODO** 34
15. **KU PFUXETA XIBUKWANA** 35

NXAXAMELO WA NKOMISO NI NKOMISOMARITO

PAIA	Nawu Wa Ku Tlakusiwa Ka Ku Fikeleriwa Ka Mahungu Nomb. 02 wa 2000 (hilaha wu Cinciweke hakona;
PFMA	Nawu Wa Vufambisi Bya Mali Ya Rixaka Nomb.1 wa 1999 hilaha wu Cinciweke hakona;
POPIA	Nawu Wa Ku Sirheleriwa Ka Hungu Ra Munhu Hi Yexe Nomb.4 wa 2013;
ICT	Thekinoloji Ya Mabulavurisano Wa Mahungu
HIV & AIDS	Human Immunodeficiency Virus & Acquired Immune Deficiency Syndrome
TI-NGO	Mihlangano Leyi Nga Riki Ya Hulumendhe
TI-CBO	Mihlangano Leyi Humaka Emugangeni
TI-FBO	Mihlangano Leyi Sekeriweke Eripfumelweni

1. XIKONGOMELO XA XIBUKWANA XA PAIA

1.1 Xibukwana lexi xa PAIA xi pfuna rixaka-

a) ku kamba xiyimo xa tirhekhodo leti se ti kumekaka eka Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu, handle ka xilaveko xo rhumela xikombelo xa ximfumo xa PAIA;
b) ku twisisa ndlela yo endla xikombelo xa mfikelelo wa rhekhodo eka Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu;
c) ku fikelela vuxokoxoko hinkwabyo lebyi khumbekaka bya vuhlanganisi bya vanhu lava nga ta pfuna rixaka hi tirhekhodo leti va lavaka ku ti fikelela;
d) ku tiva switshunxo hinkwaswo leswi nga kona swa Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu malunghana ni xikombelo xa mfikelelo wa tirhekhodo, ku nga si tshineleriwa Mukongomisi kumbe Tihuvo;
e) nhlamuselo ya vukorhokeri lebyi kumekaka eka swirho swa rixaka eka Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu, ni ndlela yo fikelela vukorhokeri byebyo;
f) nhlamuselo wa nkongomiso wo tirhisa PAIA, hilaha wu cinciweke hakona hi Mukongomisi ni ndella yo kuma mfikelelo wa kona;
g) ku tiva loko huvo yi ta hlela rungula ra munhu hi yexe, xikongomnelo xo hlela rungula ra munhu hi yexe ni nhlamuselo ya swiyenge swa data ya vanhu ni rungula kumbe swiyenge swa rungula leri yelanaka na swona;
h) ku tiva loko Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshambisano yi hlerile ku hundzisela kumbe ku hlela rungula ra munhu hi yexe ehandle ka Riphabliki ra Afrika Dzonga ni vaamukeri kumbe swiyenge swa lava amukelaka lava va nga ha nyikiwa rungula ra munhu hi yexe; ni
i) ku tiva loko Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi ri ni magoza lama faneleke ya vusirheleri ku tiyisisa nhlayiso wa xihundla, vutshembeki ni ku kumeka ka rungula ra munhu hi yexe leri nga ta hleriwa.

2. KU SIMEKIWA KA NDZAWULO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU

2.1 Swikongomelo/Ntirhokulu

Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi endla ntirhokulu wa yona hikuya hi Vumbiwa bya Riphabliki ra Afrika Dzonga:

- Xiyenge 27 (1)(c) xa Vumbiwa bya Riphabliki ra Afrika Dzonga, 1966, xi andlala mfanelo ya mfikelelo wa mpfuno lowu faneleke wa ntshamiseko wa vanhu eka lava nga swi kotiki ku tiseketela swin'we ni lava va va wundlaka.
- Ku engetela kwalaho, Xiyenge 28(1) xa Vumbiwa bya Riphabliki ra Afrika Dzonga xi andlala timfanelo ta vana malunghana ni nkhathalelo lowu faneleke (swakudya swa ntolovelo, vutumbelo, vukorhokeri bya mpfuno wa rihanyo ni vukorhokeri bya ntshamiseko wa vanhu) ni ku pfaleriwa.

Milawu leyi nga kona leyi landzelaka kumbe swiphemu swa yona i xiphemu xa ntirho wa nawu wa Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu:

- Nawu Wa Vana, 2005 (Nawu Nomb. 38 wa 2005)
- Nawu Wa Lava Kuleke, 2006 (Nawu Nomb. 2006)
- Nawu Wa Ntirho Wa Vukorhokeri Bya Ntshamiseko Wa Vanhu, 1978 (Nawu Nomb. 1978)
- Nawu Wa Madzolonga Ya Le Kaya, 1998 (Nawu Nomb. wa 1998)
- Nawu Wa Nsivelo Ni Ku Tshungula Ku Tirhisiwa Ko Biha Ka Swidzidzirisi, 2008 (Nawu Nomb. 70 wa 2008)
- Nawu Wa Mihlangano Leyi Nga Endliki Mpindzulo, 1997 (Nawu Nomb. wa 1997)
- Nawu Wa Mpfuno Wa Ntshamiseko Wa Vanhu, 2004 (Nawu Nomb. 13 wa 2004)
- Nawu Wa Muyimeri Wa Vusirheleleki Bya Ntshamiseko Wa Vanhu Wa Afrika Dzonga, 2004 (Nawu Nomb. 09 wa 2004)
- Nawu Wa Muyimeri Wa Nhluvukiso Wa Tiko, 1998 (Nawu Nomb. wa 1998)

3. MATSHAMELO YA NDZAWULLO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU NI MITIRHO

3.1 Matshamelo

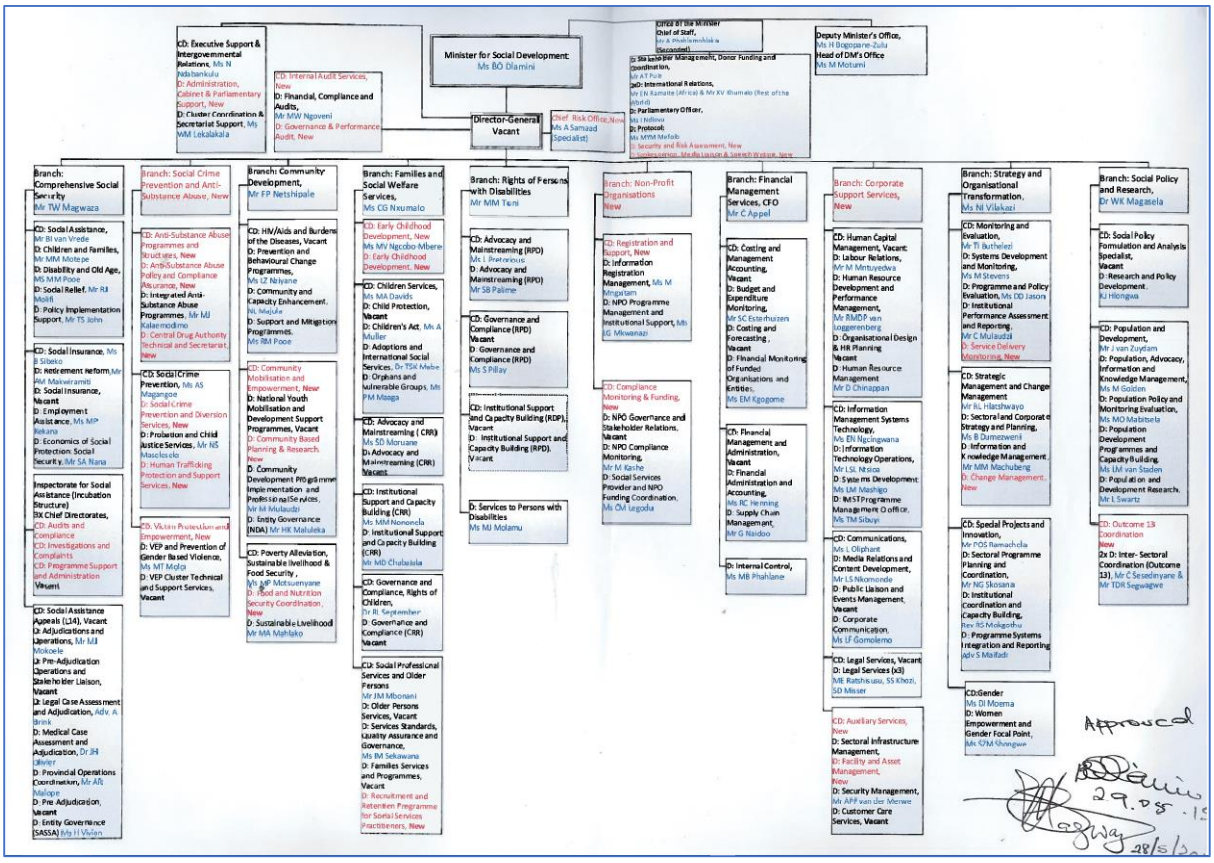

3.2 Mitirho

Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi endla mitirho leyi landzelaka:

- Vufambisi ni ku langutela vusirheleri bya ntshamiseko wa vanhu, leswi katsaka mpfuno wa ntshamiseko wa vanhu ni tipholisi ta ndzindzakhombo wa ntshamiseko wa vanhu hi xikongomelo xo sivela ni ku herisa vusweti loko ku va ni makhombo ya mafambelo ya vutomi tanihi ku heleriwa hi mali hinkwalaho ko pfumala ntirho, vutsoniwa, ku dyuhala kumbe loko ku va ni rifu.
- Vukorhokeri bya nhluvukiso wa ntshamiseko wa vanhu lebyi nyikaka nseketelo ku hunguta vusweti, ku pfumala ni ku khumbeka hi HIV na AIDS hi minongonoko ya nhluvukiso lowu tirhaka kahle hi ku khomisa ni vayimeri lava endlaka ntirho tanihi Mihlangano leyi hakeleriwaka hi Mfumo, Mihlangano leyi nga riki ya Hulumendhe (ti-NGO), Mihlangano ya Muganga (ti-CBO) ni Mihlangano ya Ripfumelo (ti-FBO).

4. VUXOKOXOKO BYA VUHLANGANISI BYA NKOKA BYO FIKELELA MAHUNGU YA NDZAWULO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU

Muofisiri Wa Mahungu

Vito: Nkul Peter Netshipale

Riq: 012 312 7647

Imeyili: PeterN@dsd.gov.za

Xana Xa Muofisiri Wa Mahungu

Vito: Nkul Michael Machubeng

Riq: 012 312 7839

Imeyili: MichaelM@dsd.gov.za

Vuhlanganisi bya ntolovelo bya mfikelelo wa mahungu

Imeyili: PAIA@dsd.gov.za

POPIA@dsd.gov.za

Etikweni

Adirese Ya Poso: Private Bag X901
Pretoria
0001

Adirese Ya Vutshamo: HSRC Building
134 Pretorius Stret
Pretoria
0001

Riqingho: 012 312 7500

Imeyili: PAIA@dsd.gov.za

Webusayiti: www.dsd.gov.za

5. NHLAMUSELO YA SWITSHUNXO HINKWASWO LESWI NGA KONA MALUNGHANA NI XIENDLO KUMBE KU TSANDZEKA KU TEKA GOZA EKA NDZAWULO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU

5.1 Aphili ya le ndzeni

a) Mukomberi a nga endla aphili ya le ndzeni ehenhleni ka xiboho xa Muofisiri wa Mahungu/Xandla xa Muofisiri wa Mahungu hi swivangelo leswi landzelaka:
   (i) Ku ala ku nyika mfikelelo wa tirhekhodo;
   (ii) Ku tsandzeka ku paluxa tirhekhodo;

b) Mukomberi a nga endla aphili ya le ndzeni hi ku landza xiyenge 74 xa PAIA eka vulawuri lebyi khumbekaka (Holobyenkulu wa Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu)

c) Ku endla aphili ehenhleni ka (swi)xiboho lexi endliweke hi Muofisiri wa Mahungu kumbe Xandla xa Muofisiri wa Mahungu, leswi boxiwaka eka ndzimana (a) laha henhla, mukomberi u fanele ku endla aphili ya le ndzeni hi ku tata Fomo 4. Fomo 4, leyi katsiweke laha, yi fanele ku rhumeriwa eka yena Muofisiri wa Mahungu kumbe Xandla xa Muofisiri wa Mahungu loyi a endleke xiboho xo sungula, loyi a bohekaka ku yi hundzisela eka vulawuri lebyi faneleke (Holobyenkulu wa Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu) ku nga si hundza masiku ya 10 endzhaku ko amukela aphili ya le ndzeni.

d) Ku ni switshunxo swo tala malunghana ni goza leri tekiwaka kumbe ku tsandzeka ku teka goza eka Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu hi ku landza swiletelo swa milawu yo hambanahambana ni kumbe tipholisi.

e) Loko munhu a nga tsakisiwi hi xiboho lexi endliweke hi SASSA malunghana ni xikombelo xakwe xa mali ya mpfuno kumbe ku pfuxetiwa ka mali ya mpfuno ya Vanhu Lava Kuleke, Vutsoniwa, Ku Khathaleriwa, Vatinyikeri va Nyimpi, Ku Wundla Vana, Mali ya Mpfuno wa Vana vo Amukeriwa ni Mali ya Mpfuno ni Ntshamiseko wa Vanhu ku pfuna eka Nkitsikitsi munhu wo tano a nga endla aphili, ku nga si hundza masiku ya 90 ku sukela loko ku endliwe xiboho xa SASSA, eka Independent Tribunal for Social Assistance Appeals hi ku rhumela Fomo ya Aphili swin'we ni dokhumente leyi faneleke hi ku kongoma eka Independent Tribunal for Social Assistance eka tihofisi ta le kusuhi ta SASSA kumbe hi imeyili Grantappeals@dsd.gov.za.
   Aphili yin'wana ni yin'wana yi nga kongomisiwa eka Complaints@dsd.gov.za.

5.2 Nkarhi lowu aphili yi faneleke ku endliwa ha wona

a) Aphili ya le ndzeni yi fanele ku endliwa kumbe ku rhumeriwa eka adirese ya Muofisiri wa Mahungu kumbe Xandla xa Muofisiri wa Mahungu, vuxokoxoko bya kona byi nga kumiwa eka pheji 6 ku nga si hundza masiku ya 60 endzhaku ka loko

xiboho xi endliwile; niloko ku nga si hundza masiku ya 30 ku nyikiwile xitiviso eka loyi a khumbekaka hi xiboho lexi a endlaka aphili ya xona.

b) Aphili yi fanele ku rhumeriwa eka Muofisiri wa Mahungu loyi hi ku landza PAIA, a fanele ku yi rhumela eka Holobyenkulu wa Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu, ku nga si hundza masiku ya ntirho ya khumbe (10), swin'we ni swivangelo swakwe swa xiboho xa kona ni vito, adirese ya poso, nomboro ya riqingho ni adirse ya imeyili, swin'wana ni win'wana leswi nga kona, swa mani na mani loyi a khumbekaka loyi a faneleke ku tivisiwa hi xikombelo lexi, hi ku landza xiyenge 47(c) 1) xa PAIA.
c) Aphili yi fanele ku endliwa kumbe ku rhumeriwa eka rungula rin'wana ni rin'wana ra vuhlanganisi leri xaxametiweke eka pheji ra vutsevu (6).
d) Holobyenkulu wa Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu a nga tshuka, loko ku kombisiwa xivangelo lexinene, a pfumela ku endliwa ka aphili ya le ndzeni endzhaku ka nkarhi. Loko Holobyenkulu wa Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu a nga eneriseki hi swivangelo leswi nyikiweke swo hlwela ku endla aphili, xikombelo xi ta ariwa hi ku tsalela munhu loyi a endleke aphili a tivisiwa.
e) Holobyenkulu wa Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu u fanele ku hetisisa ni ku endla xiboho hi aphili ya le ndzeni ku nga si hundza masiku ya makumenharhu (30) ku sukela eka siku leri aphili ya le ndzeni yi amukeriweke ha rona hi Muofisiri wa Mahungu kumbe Xandla xa Muofisiri wa Mahungu.

5.3 Endlelo ro vilela eka Mukongomisi wa Mahungu kumbe huvo yin'wana leyi kongomisaka

Mukomberi kumbe loyi a khumbekaka a nga endla xivilelo eka Mukongomisi wa Mahungu endzhaku ka loko mukomberi ni loyi a khumbekaka va tirhise endlelo ro endla aphili ya le ndzeni eka xiboho xa Muofisiri wa Mahungu kumbe Xandla xa Muofisiri wa Mahungu.

a) Mukongomisi wa Mahungu a nga ha ala loko xivilelo xa endlelo ra aphili eka vulawuri lebyi faneleke (Holobyenkulu wa Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu) xi nga endliwanga.
b) Xivilelo eka Mukongomisi wa Mahungu lexi endliwaka hi mukomberi kumbe loyi a khumbekaka xi fanele ku endliwa ku nga si hela masiku ya 180 ya ku amukeriwa ka xiboho xa huvo.

c) Mukomberi a nga endla xivilelo eka Mukongomisi wa Mahungu, loko a nga tsakisiwi hi vuyelo bya aphili ya le ndzeni eka vulawuri lebyi faneleke (Holobyenkulu wa Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu) leswi nga vaka hi ndlela leyi:
   (i) Xiboho xa vulawuri lebyi faneleke (Holobyenkulu wa Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu) xo ala ku endliwa ka aphili ya le ndzeni nkarhi se wu hundzile.
   (ii) Xiboho xa Muofisiri wa Mahungu ku ala xikombelo xa mfikelelo; kumbe
   (iii) Ku engetela nkarhi wo tamela xikombelo; kumbe ku nyika mfikelelo hi muxaka wokarhi
d) Munhu loyi a khumbekaka a nga endla xivilelo eka Mukongomisi wa Mahungu, loko a nga tsakisiwi hi vuyelo bya aphili ya le ndzeni eka vulawuri lebyi faneleke (Holobyenkulu wa Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu) hi ndlela leyi landzelaka:
(i) Xiboho xa Muofisiri wa Mahungu kumbe Xandla xa Muofisiri wa Mahungu ku nyika mpfumelo wa mfikelelo

5.4 Ndlela leyi munhu a nga endlaka hayona xivilelo eka Mukongomisi wa Mahungu

a) Xivilelo lexi yakka eka Mukongomisi wa Mahungu xi fanele ku tsariwa ehansi naswona ku fanele ku tatiwa fomo ya xivilelo, hi voko kumbe eka inthanete. Fomo ya xivilelo, Fomo 5, yi nga dawunilodiwa eka webusayiti ya Mukongomisi wa Mahungu, https://www.justice.gov.za/inforeg/

5.5 Endlelo ro ya ehubyeni leyi nga ni matimba yo nyika xitshunxo lexi faneleke

Xiboho lexi endliwaka hi vulawuri lebyi faneleke (Holobyenkulu wa Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu) malunghana ni swiboho swihi na swihi leswi vilerisaka mukomberi kumbe loyi a khumbekaka, xi helerile naswona mukomberi kumbe loyi a khumbekaka, hi ku endla xikombelo, ku nga si hundza masiku ya 180 a nga endla xikombelo ehubyeni leyi faneleke ku kuma xitshunxo lexi faneleke hi ku landza xiyenge 82.

a) Xikombelo xo ya eHubyeni ehansi ka PAIA xi endliwa hi ku landza maendlelo ya rixaka naswona swi fanele ku endliwa loko tindlela tin'wana ti tsandzekile.
b) Timhaka ta mfikelelo wa mahungu ti nga kaneriwa eTihubyeni ta Majisitarata, tanihi huvo yo sungula kutani Huvo leyi tlakukeke yi languteka mhaka.
c) Ku tsandzeka ku endla xikombelo ku nga si hundza masiku ya 180 swi nga ha amukeriwa hi Huvo loyi munhu a kombisa leswaku sweswo swi fambisana ni vululami. Sweswo swi vula leswaku huvo yi nga ha amukela xikombelo lexi hlweleke loko mhaka leyi nga ta avanyisiwa yi kumeka yi vuyerisa vululami.

6. NKONGOMISO WA NDLELA YO TIRHISA PAIA NI NDLELA YO KUMA MFIKELELO WA NKONGOMISO

6.1 Mukongomisi, hi ku landza xiyenge 10(1) xa PAIA, u pfuxetile ni ku kandziyisa Nkongomiso lowu pfuxetiweke wa ndlela yo tirhisa PAIA (“Nkongomiso”), hi muxaka lowu twisisekaka hi ku olova, hilaha swi nga lavekaka hakona eka munhu loyi alava ku tirhisa mfanelo yin'wana ni yin'wana leyi hlamuseriwaka eka PAIA na POPIA.

6.2 Nkogomiso wa kumeka hi rin'wana ni rin'wana ra tindzimi ta khumen'we.

Nkongomiso lowu hlamuseriweke wu ni nhlamuselo ya makungu ya PAIA na POPIA.

adirese ya poso ni ya vutshamo, nomboro ya riqingho ni fekisi naswona, loko swi ri kona, adirese ya imeyili ya Muofisiri wa Mahungu wa huvo yin'wana ni yin'wana ya rixaka, ni Xandla xa Muofisiri wa Mahungu xin'wana ni xin'wana xa huvo ya rixaka ni ya phurayivhete leyi vekiweke hi ku landza xiyenge 17(1) xa PAIA ni xiyenge 56 xa POPIA;

Muxaka ni mukhuva wo kombela mfikelelo wa rhekhodo ya huvo ya rixaka leswi hlamuseriwaka eka xiyenge 11; ni

Mfikelelo wa rhekhodo ya huvo ya phurayivhete leswi hlamuseriwaka eka xiyenge 50;

Mpfuno lowu kumekaka wa Muofisiri wa Mahungu wa huvo ya rixaka hi ku landza PAIA na POPIA;

Mpfuno lowu kumekaka wa Mukongomisi hi ku landza PAIA na POPIA;

Switshunxo hinkwaswo leswi kumekaka malunghana ni goza kumbe ku tsandzeka ke teka goza mayelana ni mfanelo kumbe vutihlamuleri lebyi koxiwaka hi PAIA na POPIA, ku katsa muxaka wo endla aphili ya le ndzeni;

xivilelo eka Mukongomisi; swin'we ni xikombelo xa le hubyeni ehenhleni ka xiboho xa muofisiri wa mahungu wa huvo ya rixaka, xiboho xa aphili ya le ndzeni kumbe xiboho xa Mukongomisi kumbe xiboho xa nhloko ya huvo ya phurayivhete;

malunghiselelo ya swiyenge 14 na 51 leswi lavaka leswaku huvo ya rixaka ni huvo ya phurayivhete, hi ku landzelana, leswaku ti endla xibukwana, ni ndlela yo kuma mfikelelo wa xibukwana xexo;

Malunghiselelo ya swiyenge 15 na 52 leswi pfumelelaka ku paluxiwa ka swiphemu swa tirhekhodo hi ku tirhandzela ka huvo ya rixaka ni huvo ya phurayivhete, hi ku landzelana;

Switiviso leswi humesiwaka hi ku landza swiyenge 22 na 54 malunghana ni tihakelo leti faneleke ku hakeriwa loko ku komberiwa mfikelelo; ni swiletelo leswi endliwaka hi ku landza xiyenge 92. Swirho swa rixaka swi nga kamba kumbe ku endla tikopi ta

Nkongomiso etihofisini ta tihuvo ta rixaka kumbe ta phurayivhete, ku katsa hofisi ya Mukongomisi, hi nkarhi wa tiawara leti tolovelekeke ta ntirho.

Nkongomiso wu tlhela wu kumiwa hi ku komberiwa eka Muofisiri wa Mahungu; eka webusayiti ya Mukongomisi (https://www.justice.gov.za/inforeg/).

7. NHLAMUSELO YA LOYI HUVO YI TAMELEKE TIRHEKHODO TA YENA NI SWIPHEMU SWA TIRHEKHODO LESWI TAMERIWEKE HI NDZAWULO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU

a) Tirhekhodo leti tameriweke hi Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu ti hleriwa eka rhavi rin'wana ni rin'wana swin'we ni hi swiboho leswi endliwaka hi tikomiti to hambanahambana.

b) Rhavi rin'wana ni rin'wana ra Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu ri hlela tirhekhodo to hlaya leti fambisaka ni ntirho wa rhavi ni tirhekhodo ta matirhelo ya Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu.

c) Swiyenge swa tirhekhodo leswi hleriwaka hi Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu swi avanyisiwa hi mukhuva lowu xaxametiweke laha hansi:

   i) Hikuya hi kungu ra fayili ya mbulavurisano, tifayili ta rhengu ra nseketelo, mitirhokulu, tifayili ta timhaka ni maendlelo ya ntirho wa Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu.

   ii) Xikejulu xo Lawula Tirhekhodo xa tirhekhodo tin'wana ku katsa mikandziyiso ni tirhekhodo ta leswi langutiwaka ni tisisitimu ta mahungu ya elektroniki ek Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu.

f) Tirhekhodo tokarhi ta Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu ti kumeka eka ntirho wa dyondzo wa Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu naswona mikarhi yin'wana tirhekhodo ti kumiwa eka vanhu swin'we ni tihuvo ta rixaka hi ku landza mitirho ya nawu ni ya pholisi.

g) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi ni mfanelo yo hundzisela swikombiso swa tirhekhodo eka tihuvo ta kona laha tihuvo teto ti nga va tameri lavakulu kumbe va hleri va mahungu lama komberiwaka, kumbe laha Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi nga ha ri na yona rhekhodo yoleyo.

h) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi ni mfanelo yo endla swiyenge leswintshwa swa tirhekhodo loko sweswo swi laveka.

i) Xibukwana lexi xi ta pfuxetiwa ku kombisa ku cinca eka swiphemu swa tirekhodo hi ndlela ya kona.

7.1 Nhlamuselo ya loyi Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi tameleke tirhekhodo ta yena ni swiphemu swa tirhekhodo leswi tameriweke swa munhu un'wana ni un'wana.

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi tamele tirhekhodo leti landzelaka, leti kumekaka eka Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu naswona ti nga komberiwa hi endelo ra xikombelo xa PAIA. Tirhekhodo to tano hakayingi ti hava rungula leri nga vuriwaka hi mukhuva wo hlayisa xihundla.
b) Tirhekhodo to tala leti nga ehansi ka xiyenge lexi xa rungula ta kumeka eka Ntsariso wa Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu eHofisinikulu kumbe eka webusayiti ya Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu: https://www.dsd.gov.za.
c) Laha hansi ku ni nxaxamelo wa tirhekhodo ni rungula leri nga komberiwaka hi ku landza PAIA kumbe ti dawunilodiwa eka webusayiti leyi boxiweke laha henhla ya Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu.

Vanhu	**Swiyenge swa tirhekhodo**	**Xikombelo xa mfikelelo**	**Dawuniloda eka webusayiti**
Tidokhumente ta marhengu, makumu, swibumabumelo	Rhengu ra kungu Kungu Ra Matirhelo Ya Lembe Ni Lembe Swiviko swa lembe ni lembe	X	X
Ku Veka Tihlo Ni Ku Kambisisa	Swiviko Ku Kambela	X	X
Ndzawulo Ya Timhaka Ta Vatirhi	Tipholisi ni maendleoya Ndzawulo Ya Timhaka Ta Vatirhi Tirhekhodo ta vathoriwa Nhluvukiso Wa Matirhelo Mitirho leyi navetisiWEKE	X	

Vanhu	Swiyenge swa tirhekhodo	Xikombelo xa mfikelelo	Dawuniloda eka webusayiti
	Kungu Ra Ndzingano Wa Ku Thoriwa Ni Tinhlayohlayo		
Tipholisi Ta Matirhelo, Maendlelo, Vuandlalo, Makungu	Mitwanano Ya Phrothokholo Vufambisi Byo Fambisa Nhundzu Tithendara Ni Tikontiraka Minyikelo Timali Vaphameri Vufambisi Byo Lawula Khombo Swiviko Swa Tikonta Thekinoloji Ya Rungula Vufambisi Bya Swa Timali Ndzawulo Ya Timhaka Ta Vatirhi Ku Maketa Ni Ku Nyikiwa Mfungho	X	
Swa Nawu, Pholisi, Vulavisisi	Mavonelo Ya Ta Nawu	X	
Vulawuri Bya Swa Bindzu	Memorandamu Ya Ntwanano Tipholisi ni maendlelo Kungu Ra Rihanyo Ni Vuhlayiseki Entirhweni Komiti Ya Vufambisikulu Komiti Ya Vufambisi Komiti Yo Lawula Ku Lahlekeriwa	X	

Vanhu	Swiyenge swa tirhekhodo	Xikombelo xa mfikelelo	Dawuniloda eka webusayiti
Xibukwana Ni Nkongomiso	Xibukwana Ni Nkongomiso Wa Ndlela Yo Tirhisa PAIWA xa Mulawuri Wa Rungula	X	X
Hungu Ra Ku Haxiwa Ni Ku Maketa	Mikandziyiso Vulavisisi Swiviko Swa Xikambelo Swivutiso Leswi Vutisiwaka Ngopfu	X	
Thekinoloji Ya Rungula	Swikombelo Swa Swiendlakalo Ni Vukorhokeri Ku Humesiwa Ka Nhundzu Ni Rungula Ra Vuhlayisi Nxaxamelo Wa Xiendlakalo Xa Sisitimu Nxaxamelo Wa Matirhelo Ya Sisitimu Nxaxamelo Wo Kambela Ku Hlayisiwa Ka Sisitimu Swiviko Swa Matirhelo Ya N'hweti Ni N'hweti Mintwanano Ya Mpimo Wa Vukorhokeri Tipholisi Ta ICT Ni Swibukwana Swa Maendlelo Ku Lulamisiwa Ka Netiweke	X	

Vanhu	Swiyenge swa tirhekhodo	Xikombelo xa mfikelelo	Dawuniloda eka webusayiti
	Tidokhumente Ta Nkarhi Wa Nhluvukiso Wa Sisitimu		
Mikandziyiso	Swibukwana, Tibuku, Mikandziyiso Ya Nkarhi Ni Nkarhi, Tijenali, Swiviko, Mapapiala Ya Mahungu, Tibulethini, Magazini Wa DSD, Mikandziyiso Ya Elektroniki	X	X
Van'wamahungu	Xiviko Xa Mahungu, Mimbhurisano Ya Xiyanimoya Ni TV, Switatimendhe, Mimbulavulo Ya Ximfumo, Tinyiko Ni Masagwadi, Leswi Tameriweke Eka Webusayiti Ni Vuhlawulekisi Bya Bindzu Ni Swifaniso Swa Rungula	X	X
Swiendlakalo, swinkhubyana, tiseminara ni tikhonferense	Mimbulavulo, mabulo, tidokhumente, swiviko	X	X
Tirijisitara	Swikongomisi swa le ndzeni Kungu ra ndzilo Xikejulu xo lawula tirhekhodo Tirijisitara ta le ndzeni	X	

Vanhu	Swiyenge swa tirhekhodo	Xikombelo xa mfikelelo	Dawuniloda eka webusayiti
	Rijisitara Ya Minyikelo Leyi Amukeriweke		
Swiviko/tinhla ta xivijo/swiboho	Timemo ni swiviko, tinhla ta xivijo	X	
Timhaka ta vufambisi bya nhundzu	Tidokhumente to bida, tikontiraka, ti-purchase order, tikhothexini, Tithendara, swinawana swo kombetela eka swona ni mintwanano yo hirha, nxaxamelo wa swikombelo swa tithendara, nxaxamelo wa tithendara leti nyikiweke	X	
Vulavisisi ni ku landzela nawu	Mintshamo yo rhamberiwa eka yona, mapapila yo rhambela eka ntshamo, switiviso swa nsindziso, switiviso swa rungula, ku nghenela ka HR, Mintshamo Ya Rixaka, Swiviko swa Vuhleri ni Xiviko xa Vulavisisi.	X	
Swa Timali	Ku hlayiwa ka timali, ku vikiwa ka timali, vufambisi bya tikontiraka ni tithendara, Vufambisi bya Nhundzu, Rijisitara ya Nhundzu, Vufambisi bya Timali, Ndzingayeto, Switatimendhe, Tibajete,	X	

Vanhu	Swiyenge swa tirhekhodo	Xikombelo xa mfikelelo	Dawuniloda eka webusayiti
	Swiviko, tirhekhodo ta tikonta, switatemendhe swa mali leyi nghenaka, swiviko ni leswi tlherisiwaka Vuandlalo Bya Malimpfuno Ya Xiyimo.		
Ku rhekhodiwa ka leswi hlaleriwaka	Tislayidi, Swifaniso, Tifilimi, Tivhidiyo	X	

7.2 Swiyenge swa tirhekhodo leti kumbexana ti nga xivangelo xa ku aleriwa mfikelelo wa tirhekhodo

a) Tirhekhodo leti xaxametiweke eka swiyenge leswi nga laha hansi ti nga ha komberiwa ximfumo, kambe mfikelelo wa swiphemu swa tirhekhodo leti kumbe hinkwato wu nga ha aleriwa hi swivangelo swa nawu leswi xaxametiweke eka xiyenge 33 na 46 xa PAIA.

b) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi tlhela yi hetisisa mfanelo yo ala mfilelelo wa tirhekhodo laha ku tirhisiwa ka rhekhodo ku nga ha vangelaka ku hambuka swinene ni loku nga amukelekiki eka maendlo ya yona.

c) Mfikelelo wu nga tlhela wu ariwa loko swikombelo swa kona swi ri erivaleni leswaku a hi swa nkona kumbe i swo tlanga hi nkarhi.

d) Hambiswiritano, Muofisiri wa Mahungu kumbe Xandla xa Muofisiri wa Mahngu xa Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu a nga pfumelela mfikelelo wa rhekhodo ya Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu, loko:

   i. Ku paluxiwa ka rhekhodo ku ta paluxa vumbhoni bya ku tluriwa swinene, kumbe ku tsandzeka ku landzela nawu; ni

   ii. Vuyelo bya rixaka eku paluxiweni ka rhekhodo ku tlula ku vaviseka loku boxiwaka eka swivangelo swihi na swihi swo ala mfikelo wa tirhekhodo.

Xiyenge xa rhekhodo	Eka Fomo ya Xikombelo ntsena
Rungula leri fambisanaka ni vuhlayiseki	X

Xiyenge xa rhekhodo	Eka Fomo ya Xikombelo ntsena
Tirhekhodo leti tameriweke hi Vukorhokeri bya Nawu	X
Mbulavurisano wa le Ndzeni wa Xihundla eka Vufambisi lebyi Tlakukeke	X
Xiviko xa vulavisisi lexi endliweke hi Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu	X
Rungula ra Tlilayente ra Xihundla	X
Rungula ro hlawuleka leri humesiwaka eka vulavisisi, rungula leri fambisanaka ni vuhlayiseki bya tiko, rungula ra le tlhelo	X
Rungula ra Vatirhi va Timhaka ta Vatirhi, ku katsa, kambe a ri heleli eka tifayili leti khumbaka endelo ni tirhekhodo ta nxupulo, rungula ra munhu hi yexe hi ku angarhela	X
Ku paluxiwa ka nhundzu ni maendlelo yo sirhelela nhundzu	X
Mintwanano ya mpimo wa vukorhokeri	X
Tidokhumente ta thendara	X
Tiajenda, tinhla ta tinhlengeletano ni swiviko	X
Swiviko, tipholisi ni tidokhumente ta mabulo	X
Maphepha ya vulavisisi ni mavonelo ya nawu	X
Tiinvhoyisi ni vumbhoni bya hakelo	X
Swiviko swa forenziki	X

8. SWIYENGE SWA TIRHEKHODO TA NDZAWULO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU LESWI KUMEKAka HANDLE KO VA MUNHU A KOMBELA MFIKELELO

Milawu	Nawu Wa Vana, 2005 (Nawu Nomb. 38 wa 2005) Nawu Wa Lava Kuleke, 2006 (Nawu Nomb. 2006) Nawu Wa Ntirho Wa Vukorhokeri Bya Ntshamiseko Wa Vanhu, 1978 (Nawu Nomb. 1978) Nawu Wa Madzolonga Ya Le Kaya, 1998 (Nawu Nomb. wa 1998) Nawu Wa Nsivelo Ni Ku Tshungula Ku Tirhisiwa Ko Biha Ka Swidzidzirisi, 2008 (Nawu Nomb. 70 wa 2008) Nawu Wa Nsivelo Ni Ku Tshungula Ku Hanya Hi Swidzidzirisi, 1992 (Nawu Nomb. wa 1992) Nawu Wa Mpfuno Wa Ntshamiseko Wa Vanhu, 2004 (Nawu nomb. wa 2004) Nawu Wa Tinhlengeletano Leti Nga Endliki Mpindzulo, 1997 (Nawu nomb. wa 1997) Nawu Wa Muyimeri Wa Nhluvukiso Wa Tiko, 1998 (Nawu Nomb. wa 1998) Nawu Wa Nhlohlotelo Wa Mfikelo Wa Rungula, 2000 (Nawu nomb. 02 wa 2000)	X

	Nawu Wa Nhlayisotirhekhodo Ni Vukorhokeri Bya Tirhekhodo Wa Afrika Dzonga, 1996 (Nawu nomb. 43 wa 1996 lowu pfuxetiweke) Nawu Wa Nsirhelelo Wa Rungula Ra Munhu, 2013 (Nawu nomb. 04 wa 2013) Nawu Wa Nhlohlotelo Wa Vululami Bya Vufambisi, 2000 (Nawu nomb. 03 wa 2000) Nawu Wa Vufambisi Bya Timali Ta Rixaka, 1999 (Nawu nomb. 1 wa 1999) 3.7. Nawu Wa Mbulavurisano Wa Elektroniki Ni Nxaviselano, 2002 Nawu Nomb. 25 wa 2002) Nawu Wa Swiyimo Swa Ntirho Swa Masungulo, 1997 (Nawu nomb. 75 wa 1997) Nawu Wa Vuxaka Bya Le Ntirhweni, 1995 (Nawu Nomb. 66 wa 1995) Nawu Wa Ndzingano Wa Ntirho, 1998 (Nawu Nomb. 55 wa 1998)	
Swiletelo swa nawu	Swiletelo Swa Nawu Wa Vana	X
Tifomo	Fomo Ya Xikombelo Xa PAIA Fomo Ya Aphili Ya PAIA Fomo Ya Swivilelo Swa POPIA	
Tipholisi, Vuandlalo, Mikongomiso,	Nkongomiso Wa PAIA Xibukwana Xa PAIA Pholisi Ya Xihunda Xa Webusayiti Pholisi Yo Paluxa Mbuyelo	X

	Phepha Ra Swiletelo Ra Timfanelo Ta Vanhu Va Vutsoniwa Mikhuva Ni Mipimanyeto	
Tidokhumente Ta Marhengu (Makungu Ni Swiviko)	Phurofayili Ya Nhlengeletano (Hi Ku Angarhela, Swikongomelo, Mitirho, Oganogiramu) Makungu Ya Marhengu Makungu Ya Matirhelo Ya Lembe Ni Lembe Xiviko Xa Matirhelo Ya Lembe Ni Lembe Makungu Yo Endla Ntirho Lembe Ni Lembe	X
Mbulavurisano	Mbulavulo Wa Holobyenkulu Mbulavulo Wa Xandla Xa Holobyenkulu Switatimendhe Swa Van'wamahungu Mahungu Ya DSD	X
Vufambisi Bya Timhaka Ta Vatirhi	Fomo Ya Xikombelo Xa Ntirho Wa Vukorhokeri Bya Rixaka (Z83) Switiviso swa ku navetisiwa ka mitirho Pholisi Yo Hirha Ni Ku Hlawula Pholsi Ya Ndzingano Wa Ntirho Kungu Ra Ndzingano Wa Ntirho Pholisi Ya Vufambisi Bya Matirhelo Pholisi Ya Tiawara Ta Ntirho Pholisi Yo Kambisisa Ntirho Pholisi Ya Nkongomiso Wa Maambalelo Pholsi Ya Mpfuno Wa Muthoriwa	X

	Ku Kambisisiwa Ka Livhi Yo Va U Nga Ri Kona Ku Kambisisiwa Ka Ku Herisiwa Ka Vukorhokeri Pholisi Ya Nxaniso Wa Ta Masangu Pholisi Ya Mpfuno Wa Dyondzo Pholisi Ya Tshamisiwa Vuntshwa	

9. VUKORHOKERI LEBYI KUMEKAKA EKA SWIRHO SWA RIXAKA KU SUKA EKA NDZAWULO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU NI NDLELA YO FIKELELA VUKORHOKERI BYEBYO

9.1 Rijisitara Yo Sirhelela N'wana

a) Hi ku landza xiyenge 111 xa Nawu wa Vana wa Nomb 38 wa 2005, Mukongomisi Jenerala u fanele ku hlaisa rijisitara leyi nga ta vuriwa Rijisitara Yo Sirhelela N'wana Ya Tiko. Rijisitara Yo Sirhelela N'wana Ya Tiko yi katsa Xiyenge A na Xiyenge B.
b) Xiyenge A xi fanele ku va ni rhekhodo ya swiviko hinkwaswo swa ku xanisiwa ni ku honisiwa ka n'wana, ku khomiwa hinkwako ka vanhu lava nga ni milawu leyi katsaka ku xanisiwa kumbe ku honisiwa ka n'wana ni leswi kumiweke hi khoto ya vana leswaku n'wana u fanele ku kuma nkhathalelo ni nsirhelelo hikwalaho ka nxaniso ni ku honisiwa ka n'wana (Languta: Xiyenge 114 xa Nawu wa Vana wa Nomb 38 wa 2005).
c) Xiyene B xi fanele ku va ni rhekhodo ya vanhu lava nga fanelekiki ku tirha hi vana ni ku tirhisa rungula eka rijisitara (xiphemu B) ku sirhelela vana hi ku angarhela eku xanisiweni hi vanhu volavo (Languta: Xiyenge 118 xa Nawu wa Vana wa Nomb 38 wa 2005).
d) Vana hikwavo lava xanisiweke ni ku vumba xiphemu xa vulavisisi malunghana ni muxaka wihi na wihi wa nxaniso wa n'wana ka le mirini, ka matitwelo, rimbewu kumbe ku honisiwa va fanele ku nghenisiwa eka Xiyenge A eka Rijisitara Yo Sirhelela N'wana Ya Tiko.

9.2 Vukorhokeri bya vana

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi nyikela vukorhokeri eka vana lava lavaka nkhathalelo ni vusirhleri; lava nga ni swilaveko swo hlawuleka (swi nga katsa vuvabyi lebyi nga tshungulekiki, vutsoniwa ni vana lava nga ni matikhomele lama tikaka ku ma lawula).
b) Hi nongonoko lowu Ndzawulo yi tiyimisele ku vuma mindyangu ni miganga leyi khathalelaka ni ku sirhelela vana leswaku va fikelela vuswikoti bya vona hi xitalo.

9.3 Vukorhokeri Eka Vanhu Lava Nga Ni Vutsoniwa

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi hlela ni ku sungula minongonoko yo angarhela ni ku nyikela vukorhokeri lebyi hlohlotelaka rihanyo lerinene ni ku hlomisiwa hi tlhelo ra ntshamiseko wa ikhonomi eka vanhu lava nga ni vutsoniwa hi ku tirhisa minongonoko leyi pfunaka ni vukorhokeri swin'we ni ku va ni vatirhi lava nga ni vuswikoti ni ku nyika nseketelo.

9.3 HIV NA AIDS

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi yi helal ni ku sungula mingonoko yo angarhela ya le mugangeni ni vukorhokeri leswi endleriwaka ku hunguta vuyelo bya HIV na AIDS hi tlhelo ra ntshamiseko ni ikhonomi hi ku hlela minongonoko leyi pfunaka ni vukorhokeri, nsivelo ni minongonoko ya nsekelo wa miehleketo swin'we ni mihlangano leyi hakeleriwaka leyi hlomisiwaka hi tlhelo ra timali ni vaendli va ntirho.

9.4 Mpfuno Wa Ntshamiseko Wa Vanhu

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa vanhu yi angula eka swilaveko swa xilamulelamhangu leswi xiyiwaka emigangeni leyi khumbiwaka hi timhangu, ni kumbe xiyimo xin'wana ni xin'wana xa ntshamiseko wa vanhu lexi vangelaka ku xaniseka loku nga rindzeriwangiki hi ku nyika switsundzuxo ni nseketelo eka vanhu ni mindyangu leyi khumbekaka, ku ximeka makungu ya nkhathalelo ya magoza yo pfuneta ya nkarhinyana, nkarhi wo leha, ni nkarhi leha swinene ni ku nyikela mpfuno wa timali ni mpfuno wa swilo swa xiviri eka vanhu kume mindyangu leyi nyikiwaka mpfumelelo hi ku kongoma kume hi ku tirhisa vatirhikulorhi lava fambisaka nhundzu.

9.5 Nkhathalelo Wa Le Mugangeni Lowu Endleriwaka Ekaya

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu wu nyikela mali ni nseketelo eka mihlagano leyi endlaka vukorhokeri byo hlaya eka vanhu ni mindyangu leyi khumbekaka hi HIV na AIDS. Mihlangano leyi yi nyika vukorhokeri bya Nkhathalelo wa le Mugangeni lowu Endleriwaka Ekaya ku tiyisisa leswaku ku enerisiwa swilaveko swa masungulo swa lava hanyaka hi HIV na AIDS.

9.6 Nkhathalelo Wa Nsindziso

a) Nkhathalelo wa nsindziso i ku siya n'wana a khathaleriwa hi munhu loyi a nga riki mutswari wakew kumbe muhlayisi wa n'wana hinkwalaho ka xileriso xa huvo; kumbe ku hundzisela n'wana eka nkhathalelo wun'wana.

9.7 Ku Kurisa N'wana Wo N'wi Amukela

a) Ku kurisa n'wana wo n'wi amukela i ku veka n'wana a hlayisiwa hi munhu loyi a nga riki mutswari wakwe wa ngati kumbe muhlayisi wa nkarhi hinkwawo. Ku wundla swinyika n'wana ndyangu wa nkarhi hinkwawo kume lowu tiyeke eka vana lava a va nga ta va na mindyangu.
b) Ku kurisana n'wina wa le ka tiko rin'wana hiloko lava n'wi wundlaka va huma eka tiko ra le handle.

9.8 Ku Tsarisa NPO Ni Nseketelo Wa Nhlangano Ku Vumba Vuswikoti Byo Endla Ntirho

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu wu tsarisa ni ku veka tihlo eku landzeleni nawu ka ti-NPO. Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi pfuna ku vumba vuswikoti byo endla ntirho ni ku seketela ti-NPO, na ti-FBO leti nyikelaka vukorhokeri byo hambanahambana tanihi Vutshunguri bya ku tirhisiwa ku biha ka swidzidzirisi, ku fana ni ku leteriwa swikili ni nhluvukiso wa munhu hi yexe, ku nyikiwa switsundzuxo, HIV na AIDS, Minongonoko ya vantshwa lava tlulaka nawu.

9.9 Ku Hakeleriwa Ka Ti-NPO

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi nyika mali ni nseketelo eka mihlangano leyi nyikelaka vukorhokeri eka ta ntshamiseko wa vanhu.

9.10 Vukorhokeri eka vavasati ni timhaka ta Rimbewu

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi nyika mali ni nseketelo eka mihlangano leyi tirhaka hi timhaka ta Vavasati ni Rimbewu. Mihlangano leyi yi nyikela vukorhokeri byo hambanahambana ku katsa:
    - Vutumbelo bya vavasati lava xanisiwaka
    - Ku hlomisiwa ka lava xanisiwaka
    - Ku nyika switsundzuxo eka vavasati ni vana/mindyangu ya vona
    - Vuleteri bya swikili ni nhluvukiso
    - HIV NA AIDS

9.11 Nhluvukiso Wa Pholisi Ni Vulavisisi Bya Rixaka

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi hlela ni ku endla vulavisisi bya mihlovohlovo ni nhluvukiso wa rixaka, ku hetisisa ni ku veka tihlo ni ku xopaxopa Pholisi ya Rixaka.

9.12 Nkhathalelo ni nseketelo wa lava kuleke

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi hlomisa ni ku sirhelela vanhu lava kuleke leswaku va nga xanisiwi. Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi tlhela yi hlela minongonoko ni vukorhokeri byo tanihi ku dyuhala u ri ni migingiriko, ndhawu yo pfuniwa evuton'wini ni ndhawu ya vutshamo (tiyindlu ta lava dyuhaleke).

9.13 Ku Hleriwa Ka Muganga

a) Ku aka miganga leyi hlayisekeke ni leyi tirhaka kahle ku vumba tinetiweke leti tiyeke ta muganga, hikuya hi misinya ya milawu ya ntshembo ni xichavo eka ku siyasiyana ka vanhu, ni ku kurisa moya wa ku titwa u amukeleka ni ku tshembana eka vanhu emugangeni.

9.14 Ku herisa vusweti ni mahanyelo lama fambaka kahle

a) Ku pfuxeta miganga ni mindyangu leyi nga evuswetini hi ku kurisa vuswikoti bya vona byo hanya kahle ni ku tiendlela swilo.

9.15 Matimba, mitirho ni swiendlo

a) Vufambisi ni ku langutela vusirheleri bya ntshamiseko wa vanhu, leswi katsaka mpfuno wa ntshamiseko wa vanhu ni tipholisi ta ndzindzakhombo wa ntshamiseko wa vanhu hi xikongomelo xo sivela ni ku herisa vusweti loko ku va ni makhombo ya mafambelo ya vutomi tanihi ku heleriwa hi mali hinkwalaho ko pfumala ntirho, vutsoniwa, ku dyuhala kumbe loko ku va ni rifu.

b) Vukorhokeri bya nhluvukiso wa ntshamiseko wa vanhu lebyi nyikaka nseketelo ku hunguta vusweti, ku pfumala ni ku khumbeka hi HIV na AIDS hi minongonoko ya nhluvukiso lowu tirhaka kahle hi ku khomisa ni vayimeri lava endlaka ntirho tanihi Mihlangano leyi hakeleriwaka hi Mfumo, Mihlangano leyi nga riki ya Hulumendhe (ti-NGO), Mihlangano ya Muganga (ti-CBO) ni Mihlangano ya Ripfumelo (ti-FBO).

10. KU KATSEKA KA RIXAKA EKU ANDLARIWENI KA PHOLISI KUMBE KU TIRHISIWA KA MATIMBA KUMBE MAENDLELO YA MITIRHO HI NDZAWULO YA NHLUVUKISO WA NTSHAMISEKO WA VANHU

a) Eku tirhiseni matimba ya yona kumbe manedlelo ya mitirho hi ku landza xiyenge 27 xa Vumbiwa bya Riphabliki ra Afrika Doza ni milawu yin'wana (leswi boxiweke eka pheji 5), swirho swa rixaka nkarhi ni nkarhi swa rhambiwa ku vula rito ni ku hoxa xandla kumbe ku kucetela nhluvukiso wa Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu, Swiletelo, Mikongomiso, Tipholisi ni Mikhuva ni Mipiminyeto ya Maendlelo.

b) Swirho swa rixaka swi khutaziwa ku rhumela swibumabumelo eka nhluvukiso wa Swiletelo, Mikongomiso, Tipholisi ni Mikhuva ni Mipiminyeto ya Maendlelo. Swirho swa rixaka swi tlhelo swi khutaziwa ku hoxa xandla eka mikanerisano ya rixaka ni ku burisana ni lava khumbekkaka leswi hleriwaka hi Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu.

c) Ndlela leyi tirhisiwaka eku hoxeni xandla ka rixaka ku nga ha va mintshamo ya mani na mani (ya xiviri kumbe ya le ka inthanete), imeyili kumbe swibumambelo leswi tsariwaka.

d) Swibumabumelo swa swirho swa rixaka swa anakanyeriwa swinene hi nkarhi wa ku langutisisiwa ka Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu, swiletelo, mikongomiso, tipholisi ni mikhuva ni mipiminyeto ya maendlelo.

e) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi rhumela rungula eka rixaka hi ku tirhisa vuhaxi bya elektroniki ni lebyi purintiwaka, gazete ya hulumendhe swin'we ni swiyenge swa mabulo.

11. KU HLERIWA KA RUNGULA RA MUNHU HI YEXE

11.1 Xikongomelo Xa Ku Hleriwa

1. Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi hlela rungula ra munhu hi yexe ra vanhu lava katsekaka eka nkhathalelo wa yona ku hetisisa mitirho ya yona ya nawu ni ya pholisi hi –
    i. Rijisitara Yo Sirhelela N'wana
    ii. Ku Tsarisiwa Ka Ti-NPO

iii. Ku avanyisiwa ka tiaphili ta mpunomali
iv. Ku kurisa n'wana wo amukeriwa
v. Nkhathalelo Wa Nsindziso
vi. Rijisitara Ya Lava Kuleke
vii. Ku Hlomisiwa Ka Lava Xanisiwaka
viii. Ku herisa vusweti ni mahanyelo lama fambaka kahle
ix. Vufambisi bya vatirhi ni Swikombelo swa Ntirho
x. Ku hlayisiwa tirhekhodo ta tiakhawunti
xi. Endlelo ro xava nhundzu
xii. Vaendzi eka miako yin'wana ni yin'wana ya Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu
xiii. Ku fambisana ni milawu yin'wana leyi tirhaka, tanihi Nawu Wa Ndzingano wa ku Thoriwa na PFMA, Swiletelo ehansi ka Marito ya Swiletelo ya Mutameriwi wa Xuma wa Tiko.

11.2 Nhlamuselo ya swiyenge swa Vini va Data swin'we ni rungula ni swiyenge swa rungula leri khumbekaka

Laha hansi ku ni thempulete leyi boxaka swiyenge swa vini va data swin'we ni nhlamuselo ya muxaka kumbe swiyenge swa rungula ra munhu hi yexe leri nga ta hleriwa. Xiya leswaku muxaka wa rungula ra munhu hi yexe ri ya hi xikongomelo xa huvo leyi endlaka ntirho kumbe vukorhokeri bya yona.

Swiyenge Swa Vini Va Data	**Rungula Ra Munhu Hi Yexe leri nga Hleriwaka**
Vavuyeriwa Eka Ndzawulo Ya Nhluvukiso Wa Ntshamiseko Wa Vanhu: Vaendli va swivilelo: Vanhu va Ntumbuluko	Mavito ni xivongo; vuxokoxoko bya vuhlanganisi (nomboro), (tinomboro) ya vuhlanganisi, nomboro ya fekisi, adirese ya imeyili); Adirese ya vutshamo, ya poso kumbe ya bindzu; Xihlawulekisi xokarhi/Xihlawulekisi Nomboro ni mbulavurisano wa xihundla
Vaendli va swivilelo: Vanhu va Nawu	Mavito ya vanhu vo tihlanganisa na vona; Vito ra xivandla xa nawu; adirese ya vutshamo ni ya poso; vuxokoxoko bya vuhlanganisi (nomboro (tinomboro) ya

Swiyenge Swa Vini Va Data	Rungula Ra Munhu Hi Yexe leri nga Hleriwaka
	vuhlanganisi, nomboro ya fekisi, adirese ya imeyili); nomboro ya ntsariso, rungula ra timali, ra bindzu, ra sayense kumbe ra xithekiniki ni swihundla swa nxaviselano
Vathoriwa / Swirho / Swirho Swa Komiti	Rimbewu, vuyimana; xiyimo xa vukati; rixaka, malembe, ririmi, rungula ra dyondzo (leswi twaseriweke); rungula ra timali; matimu ya ntiho; tinomboro ta ID; adirese ya vutshamo ni ya poso; vuxokoxoko bya vuhlanganisi (nomboro (tinomboro) ya vuhlanganisi, nomboro ya fekisi, adirese ya imeyili); rhekhodo ya vugevenga; rihanyo ni swirho swa ndyangu, swa vutshunguri, tiko, masungulo ya rixaka kumbe ya ntshamiseko wa vanhu, rihanyo ra miri kumbe ra miakanyo, vutsoniwa, rungula ra munhu ra bayometiriki, matimu ya ku thoriwa, ku va xirho xa xiyenge xa phurofexinali ni tirheferensi.
Vanhu Va Tiko Rimbe / Swivandla	Vito; vuxokoxoko bya vuhlanganisi (nomboro (tinomboro) ya vuhlanganisi), nomboro ya fekisi, adirese ya imeyili); adirese ya vutshamo ni ya poso.
Mulamuleri / Mutsundzuxi / Muhlanganisi	Mavito ya vanhu vo tihlanganisa na vona; Vito ra Xivandla xa Nawu; adirese ya Vutshamo ni ya Poso ni vuxokoxoko bya vuhlanganisi (nomboro (tinomboro) ya vuhlanganisi), nomboro ya fekisi, adirese ya imeyili); Nomboro ya ntsariso.
Vaphameri Va Vukorhokeri Va Kontiraka	Mavito ya vanhu vo tihlanganisa na vona; vito ra xivandla xa nawu; vito ra vakongomisi ni lava nga ni tixere, adirese ya vutshmao ni ya poso ni vuxokoxoko bya vuhlanganisi (nomboro (tinomboro) ya vuhlanganisi), nomboro ya fekisi, adirese ya imeyili); rungula ra timali; nomboro ya ntsariso; tidokhumente to sungula; rungula ro yelana ni xibalo; vasiyini lava

Swiyenge Swa Vini Va Data	Rungula Ra Munhu Hi Yexe leri nga Hleriwaka
	pfumeleriweke, xiyimo xa ku hlomisiwa ka tlhelo ra ikhonomi hi ku angarhela (B-BBE), swivandla leswi ku tirhisaniwaka na swona, marhengu ya bindzu.

11.3 Vaamukeri kumbe swiyenge swa vaamukeri lava rungula ra munhu hi yexe ri rhumeriwaka eka vona

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi nga ha nyika rungula ra munhu hi yexe ra munhu wokarhi eka Vathoriwa va Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu, tanihi xiphemu xo hetisisa ntirho wa nawu.

b) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi nga ha nyikela rungula ra munhu hi yexe ra munhu wokarhi eka vaphameri va vukorhokeri lava endlaka vukorhokeri lebyi landzelaka:

i. Ku hlayisiwa ka rungula ra munhu hi yexe
ii. Ku rhumeriwa ka tiimeyili ni mbulavurisano wun'wana eka rixaka
iii. Ku endliwa ka vukambisi bya nkoka
iv. Ku kamberiwa ka vugevenga
v. Ku endliwa ka vukamberi bya tidyondzo leti thwaseriweke
vi. Ku kamberiwa ka vanhu lava fanelaka ku tirha ni vanhu
vii. Vulavisisi bya forenziki ni vulavisisi byin'wana lebyi khumbaka mitirho ya Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu
viii. Ku odita
ix. Vufambisi bya Xuma xa Penceni ni Mpfuno wa Vutshunguri
x. Switirhisiwa swa ICT

c) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi nga ha tlhelo yi nyikela rungula ra munhu hi yexe ra vanhu vo karhi eka:

i. Munhu un'wana ni un'wana loyi ku endliweke xivilelo ha yena;
ii. Munhu un'wana ni un'wana wa vulawuri kumbe huvo, loyi nandzu wokarhi kumbe xiphemu xa wona, xi nga ehansi ka vulanguteri bya yena;

iii. Vayimeri lava sindzisaka ku landzeriwa ka nawu, tanihi National Prosecuting Authority; South African Police Service (eka vulavisisi bya vugevenga ni ku khotsiwa)

iv. Tihuvo, malunghana ni mhaka leyi tlheriseriweke ehubyeni.

v. Tihuvo leti nga ni vutihlamuleri byo kambela ku sirheleleka ni ku kambela tidyondzo leti thwaseriweke, tanihi ti-Credit bureau na South African Qualifications Authority

11.4 Nkhuluko wa rungula ku tsemakanya ndzilakano loku hleriweke

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi nghenele vukorhokeri byo Kurisaka N'wana Wo Amukeriwa Ku Suka Eka Tiko Rin'wana leswi lawuriwaka hi The Hague Convention eka Ku Sirheleriwa ka Vana ni Ntirhisano emhakeni ya vukorhokeri byo kurisana n'wana wo n'wi amukela ni ku sirhelela timfanelo ta vana.

b) Loko swi boha leswaku rungula ra munhu hi yexe ri hundziseriwa eka tiko rinw'ana hikwalaho ka swivangelo leswi nga riki enawini, Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi ta tiyisisa leswaku un'wana ni un'wana loyi yi hundziselaka eka ynea rungula ra munhu hi yexe u lawuriwa hi nawu, milawu lebyi bohaka ya bindzu kumbe ntwanano lowu bohaka lowu nyikaka mpimo lowu ringaneke wa nsirhelelo naswona loyi a khumbekaka u tamela rungula ra munhu hi yexe hi mpimo lowu fanaka ni ndlela Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi bohekaka hakona ehansi ka POPIA.

c) Ku hundziseriwa kun'wana ni kun'wana ka rungula ra munhu hi yexe leri tlulaka ndzilakana swi fanele ku endliwa loko munhu wa kona a nyikile mpfumelelo, hambiswiritano a swi fanelanga ku nonon'hwa ku kuma mpfumelo wa munhu, Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi ta hundzisela rungula ra munhu hi yexe:

i. Loko swi ta vuyerisa n'wini wa rungula; ni

ii. Loko n'wini wa rungula a ta va a nyikile mpfumelelo loko a swi kotekile leswaku ku kumiwa mpfumelo wo tano.

11.5 Nhlamuselo yo Angarhela ya Magoza ya Vuhlayiseki bya Rungula leswi nga ta endliwa hi xiphemu lexi nga ni vutihlamuleri ku tiyisisa nhlayiso wa xihundla, vutshembeki ni ku kumeka ka rungula

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi ya emahlweni yi simeka ni ku hlayisa, magoza ya tixithekiniki ni ya ku hleleka hi ku teka magoza lama faneleke, lama nga ya xithekiniki ni ya ku hleleka ku sivela:
    i. Ku lahlekeriwa hi ku vaviseka kumbe ku cukumetiwa loku nga riki enawini ka rungula ra munhu hi yexe: ni
    ii. Mfikelelo lowu nga riki enawini wa ku hleriwa ka rungula ra munhu hi yexe.
b) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi teke magoza lamanene hikuya hi leswi tameriweke eka ndzimana (c) laha hansi:
    i. Ku xiya makhombo hinkwawo lawa swi kotekaka ku ma lemuka ya le ndzeni ni ya le handle eka rungula ra munhu hi yexe lawa yi nga na wona kumbe lawa yi wa lawulaka.
    ii. Ku simeka ni ku hlayisa vusirhleri lebyi faneleke ehenhlani ka makhombo lama xiyiweke.
    iii. Nkarhi ni nkarhi kambisisa ku vona loko swisirhelelo swi nghenisiwile kahle.
    iv. Tiyisisa leswaku vusirheri byi ya emahlweni byi pfuxetiwa loko ku tlhekeka makhombo lamantswha kumbe ku tsaka kokarhi eka vusirhleri lebyi landzelerweke enkarhini lowu hundzke.
c) Magoza lama tekiwaka hi Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu ma katsa, eka swin'wana:
    i. Ku lawula mfikelelo
    ii. Ku Sirheleriwa ka Data
    iii. Magoza yo Sirhelela
    iv. Ku veka tihlo swinene, ku odita ni vuswikoti byo vika
    v. Ku Hlayisiwa Ka Data
    vi. Switshunxo swa anti-virus ni anti-malware
    vii. Ku lemuka ni vuxiyaxiya
    viii. Mintwanano ya endliwa ni vatirhisi ku andla vulawuri bya vusirheleri.

12. KU KUMEKA KA XIBUKWANA

12.1 Xibukwana lexi xa kumeka hi tindzimi ta ximfumo leti landzelaka-

a) Xinghezi
b) Xipedi

c) Xitswana
d) Xibunu
e) Xizulu
f) Xiqhoza
g) Xindhevele
h) Xisuthu
i) Xiswazi
j) Xivhenda
k) Xitsonga
l) Bureyili

12.2 Kopi ya Xibukwana lexi kumbe muxaka lowu pfuxetiweke, wa kumeka na wona hi ndlela leyi:

a) Eka www.dsd.gov.za loko xi pfuxetiwile, eka huvo ya rixaka
b) Eka hofisikulu ya huvo ya rixaka leswaku xi kamberiwa hi rixaka hi tiawara leti tolovelekeke ta ntirho.
c) Eka Mukongomisi wa Rungula loko ku endliwa xikombelo.

13. TIRHEKHODO LETI NGA KUMIWIKI KUMBE LETI NGA RIKI KONA

a) Vaendli va xikombelo va ni mfanelo yo amukela nhlamulo hi muxaka wa afidavhiti kumbe xihlambanyo laha tirhekhodo swi nga kotekiki ku va ti kumiwa, kambe muendli wa xikombelo a ta ti kuma loko tirhekhodo a ti rkona.
b) Vaendli va xikombelo va ni mfanelo yo amukela nhlamulo hi muxaka wa afidavhiti kumbe xihlambanyo loko tirhekhodo ti nga ri kona.

14. KU CUKUMETIWA KA TIRHEKHODO

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi ni mfanelo yo cukumeta hi ndlela ya nawu tirhekhodo tin'wana hikuya hi matimba lawa yi ma kumeke eka Nhlayisotirhekhodo Ni Vukorhokeri Bya Tirhekhodo Ta Tiko.
b) Vaendli va xikombelo va ta tirhisiwa loko rhekhodo yokarhi yi cukumetiwile loko swi fambelana ni tirhekhodo leti komberiweke.

c) Hi ku landza xiyenge 24(1) xa POPIA, Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi nga tshuka, loko yi amukela xikombelo eka n'wini wa data:

i. Yi nga lulamisa kumbe ku sula rungula ra munhu hi yexe leri khumbaka n'wini wa data leyi tameriweke kumbe leyi lawuriwaka hi yexe leyi nga pakanisiki, leyi nga fanelekiki, leyi hundzeletaka, leyi heleriweke hi nkarhi, leyi nga hetisekangiki, leyi hambukisaka kumbe leyi kumiweke swi nga ri enawini; kumbe

ii. Ku cukumeta kumbe ku sula rhekhodo ya rungula ra munhu hi yexe hi ta n'wini wa data leyi Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu yi nga ha riki na wona matimba yo yi hlayisa hi ku landza xiyenge 14 xa POPIA.

15. KU PFUXETA XIBUKWANA

a) Ndzawulo ya Nhluvukiso wa Ntshamiseko wa Vanhu, loko swi fanerile, yi ta pfuxeta ni ku kandziyisa Xibukwana lexi lembe ni lembe.

Xi humesiwile hi

Nkul Peter Netshipale
Mukongomisi-Jenerala